

An Explication of Sayyid Qutb's Conceptual Framework on the Nature of Islamic Existence

Hassan Bakhshizadeh¹

1. Assistant Professor, Department of Sociology, Faculty of Social Sciences, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran.
(Corresponding Author) Email: h.bakhshizadeh@uma.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

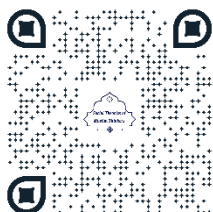
Received: 11 November 2025
Received in revised form: 15 March 2026
Accepted: 27 March 2026
Published online: 22 June 2026

Keywords:

Hākimiyyah, Islamic Existence, Ma'ālim fi al-Ṭarīq (Milestones), Modern Islamic Political Thought, Sayyid Qutb, Sharī'ah.

ABSTRACT

This study aims to examine Sayyid Qutb's theoretical and normative conceptions regarding the nature of Islamic existence, with particular emphasis on his seminal treatise *Ma'ālim fi al-Ṭarīq* (*Milestones / Signposts on the Road*), thereby contributing to broader scholarly debates on modern Islamic political thought and civilizational renewal. The study employs a structured qualitative content analysis grounded in Mayring's (2014) methodological framework. Inductive open coding was conducted to identify core concepts—primarily *Tawhīd*, *Jāhiliyyah*, and *Sharī'ah*—which were systematically categorized into thematic dimensions through axial coding. Thematic synthesis was subsequently utilized to integrate individual ethical reform with socio-political reconstruction, ensuring methodological rigor, conceptual coherence, and interpretive transparency. The findings reveal that Qutb conceptualizes Islamic existence as an integrated onto-social system synthesizing doctrinal faith (*'aqīdah*) with sociopolitical praxis. Central to his framework is the cultivation of a dedicated vanguard (*al-ṭalī'ah*) tasked with initiating societal transformation through normative adherence to the *Sharī'ah*. Rather than merely reactionary militancy, Qutb constructs Islamic existence as an all-encompassing civilizational project wherein personal morality, social institutions, and governance are harmonized under divine sovereignty (*Hākimiyyah*). *Signposts on the Road* functions simultaneously as a theoretical manifesto and a praxis-oriented blueprint, articulating a systematic paradigm for institutionalizing Islamic principles across personal and public domains. Qutb's discourse offers critical insights for contemporary inquiries into Islamic governance, moral order, and civilizational revival, demonstrating how transcendental commitments are translated into concrete structural realities.

Cite this article: Bakhshizadeh, H. (2026). An Explication of Sayyid Qutb's Conceptual Framework on the Nature of Islamic Existence. *Social Theories of Muslim Thinkers*, 16(2); 93-115. <https://doi.org/10.22059/jstmt.2026.406061.1841>

© Author(s) retain the copyright.

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2026.406061.1841>

Introduction

Sayyid Qutb (1906–1966) remains one of the most influential yet contentious revivalist ideologues in modern Islamic thought, profoundly impacting contemporary Islamist, Salafi, and Jihadi movements (Calvert, 2009; Kepel, 2002; Moussalli, 1992; Toth, 2015). Qutb synthesized theological critique with political radicalism to formulate an integrated paradigm of “Islamic existence” (*al-wujūd al-Islāmī*). Central to this project is his seminal 1964 treatise, *Ma‘ālim fī al-Ṭarīq* (Milestones), a widely translated doctrinal and programmatic manifesto (Calvert, 2009). Structurally, its twelve chapters bridge the onto-theological reflections developed in *Fī Zilāl al-Qur’ān* with practical directives for institutionalizing an Islamic order and unifying theory with praxis (*al-‘ilm wa-l-‘amal*)—a stance that culminated in his execution by the Nasserist regime (Calvert, 2009; Toth, 2015, p. 52).

Qutb’s intellectual trajectory was shaped by his education at Dār al-‘Ulūm, his career as an educator and literary critic, and pivotal socio-political encounters (IEP, 2022). Notably, his stay in the United States (1948–1950) served as a transformative catalyst; observing Western society, he vehemently critiqued its materialism, hyper-individualism, racism, and moral permissiveness (Harvard Divinity School, 2023; IEP, 2022). This experience consolidated his conviction regarding the spiritual exhaustion and civilizational bankruptcy of Western modernity, reinforcing the imperative of an autonomous Islamic alternative.

Materials & Methodology

This study employs qualitative content analysis (QCA), grounded in the methodological framework articulated by Mayring (2014) and refined by Schreier (2021), to systematically examine Sayyid Qutb’s theoretical and praxis-oriented conceptions of Islamic existence (*al-wujūd al-Islāmī*). QCA provides an established, rule-guided interpretive framework suitable for the systematic reduction, categorization, and contextual interpretation of complex religious and ideological texts (Zhang & Wildemuth, 2023).

Data Corpus and Unit of Analysis

The primary textual corpus consists of Qutb’s seminal treatise, *Ma‘ālim fī al-Ṭarīq* (Milestones), supplemented by relevant thematic sections from his exegetical work, *Fī Zilāl al-Qur’ān* (In the Shade of the Qur’an). Contemporary academic scholarship (e.g., Calvert, 2009; Moussalli, 1992; Toth, 2015) was utilized as secondary literature to contextualize and triangulate the textual findings. The units of analysis comprise textual segments—ranging from discrete sentences to full thematic paragraphs—that explicitly address the nature of Islamic existence, the ontological nexus between individual and society, and the structural institutionalization of divine sovereignty (*hākimiyyah*).

Analytical Coding Procedure

The qualitative analysis proceeded through a systematic three-stage category development process:

- **Inductive Open Coding:** Systematic extraction of preliminary conceptual codes directly from the primary text, utilizing AI-assisted linguistic analysis for initial lexical pattern recognition.

- **Axial Categorization:** Structuring preliminary codes into higher-order conceptual dimensions, mapping theological tenets (e.g., *Tawhīd*, *Jāhiliyyah*, *Sharī'ah*) onto their socio-political and structural manifestations (e.g., vanguard organization, institutional governance, ethical praxis).
- **Thematic Synthesis:** Abstracting and integrating categorical networks into overarching structural themes that encapsulate Qutb's systemic paradigm of Islamic existence.

Rigor, Trustworthiness, and Research Ethics

Methodological trustworthiness (credibility, dependability, and confirmability) was maintained through iterative coding audits, independent peer debriefing, and transparent audit trails linking raw textual excerpts to synthesized categories. As this study is grounded entirely in textual hermeneutics, no human participants were involved. Scholarly integrity was upheld through meticulous textual fidelity, contextual hermeneutics, and rigorous adherence to academic citation standards.

Findings

The qualitative content analysis identifies two interrelated foundational domains structuring Qutb's discourse on Islamic existence (*al-wujūd al-Islāmī*): the theoretical/onto-theological domain and the operational/praxis domain.

Theoretical Domain: Qutb establishes an epistemological critique of modern Western civilization, reframing *Jāhiliyyah* not as a static historical era, but as an ontological and recurrent socio-spiritual condition marked by human usurpation of divine sovereignty (*ḥākimiyyah*) (Toth, 2015, pp. 48–52). Within this critique, Islamic existence is articulated as a divinely ordained state of being that seamlessly integrates spiritual transcendence, moral integrity, and social order. The focal locus of this paradigm is the *Ummah*—a normative community constituted by uncompromised submission (*'ubūdiyyah*) to God, wherein interior piety is intrinsically linked to collective ethical responsibility.

Practical Domain (Praxis): Qutb posits that ontological transformation of consciousness is an absolute prerequisite for structural socio-political change. He conceptualizes a phased transition from *Jāhiliyyah* to authentic Islamic existence, driven by intensive moral cultivation, spiritual discipline, and the formation of a conscious vanguard (*al-ṭalī'ah*). Rejecting both liberal-capitalist and Marxist paradigms as inherently reductionist and incompatible with divine sovereignty, Qutb designates primary institutions—most notably the family, educational apparatuses, and community networks—as vital instruments for socializing individuals into the normative order of the *Sharī'ah*. From the axial synthesis, **four overarching meta-themes** emerge:

1. ***Jāhiliyyah* as an Ontological Hegemony:** Conceptualized as a systemic alienation from divine guidance that requires active ideological and existential disengagement (*mufāraqah*).
2. **Islamic Existence as a Totalizing Paradigm:** A holistic onto-social framework encompassing metaphysical, ethical, institutional, and political dimensions.

3. **The *Ummah* as the Arena of Praxis:** The operationalization of transcendental principles into concrete communal structures and normative behaviors.
4. **The Dialectic of Two-Stage Transformation:** A sequential trajectory progressing from internal spiritual-ethical regeneration to external socio-political reconstruction.

Conclusion

Ma'ālim fī al-Ṭarīq functions simultaneously as a theoretical manifesto and a programmatic blueprint, synthesizing scriptural hermeneutics with structural prescription. According to Qutb, authentic Islamic existence is not merely a theoretical construct, but an emergent reality generated through radical monotheism (*Tawhīd*), rigorous institutional adherence to the *Sharī'ah*, and the agency of a morally disciplined community.

In conclusion, Qutb conceptualizes Islamic existence as a dynamic, totalizing civilizational project that bridges metaphysical doctrine with sociopolitical praxis. This study demonstrates that his framework is both conceptually systematic and praxis-oriented, harmonizing personal existential reform with institutional transformation. By applying Mayring's structured content analysis, this research provides a rigorous methodological model for dissecting complex ideological and theological corpora. It offers a nuanced understanding of Qutb's foundational contribution to modern Islamic thought, contemporary Islamist ideology, and the dialectic between doctrinal formulation and political praxis (Calvert, 2009; Toth, 2015). Ultimately, *Ma'ālim fī al-Ṭarīq* remains an indispensable text for analyzing the intersections of religious consciousness, moral order, and institutional legitimacy in modern Islamic political theory.

Author Contributions: The author is the sole contributor to the writing and development of this manuscript.

Funding: This research received no external funding.

Ethical Considerations: The author avoided data fabrication, falsification, and plagiarism, and any form of misconduct.

Data Availability Statement: Data available on request from the authors.

Informed Consent Statement: Not applicable.

Conflicts of Interest: The author declares no conflicts of interest in this study.

Declaration of AI Use: In this study, OpenAI's ChatGPT was utilized strictly as an assistive tool for technical analysis, specifically for preliminary coding suggestions, clustering of recurring textual patterns, and facilitating systematic review, while all critical interpretation, refinement, and conceptual synthesis were conducted exclusively by the author.

Acknowledgements: The author would like to thank anonymous reviewers for their valuable suggestions in manuscript revision.

تبیین مفاهیم نظری سیدقطب درباره ماهیت وجود اسلامی

حسن بخشی‌زاده^۱

۱. استادیار جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. (نویسنده مسئول). رایانامه: h.bakhshizadeh@uma.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۲۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۱/۰۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

چکیده

این مطالعه با هدف تحلیل ایده‌های نظری و عملی سیدقطب درباره ماهیت وجود اسلامی انجام شده است، با تمرکز ویژه بر اثر برجسته او، معالم فی الطريق (نشانه‌های راه)، به منظور کمک به فهم اندیشه معاصر اسلامی و چارچوب‌های تمدنی. پژوهش از تحلیل محتوای کیفی ساختاریافته مبتنی بر روش مایرینگ استفاده می‌کند. کدگذاری باز استقرایی برای شناسایی مفاهیم کلیدی مانند توحید، جاهلیت و شریعت به کار گرفته شد و سپس این مفاهیم از طریق کدگذاری محوری به زیرموضوع‌ها سازماندهی شدند. سنتز موضوعی، دسته‌بندی‌های کلی را ایجاد کرد که اصلاح اخلاق فردی را با بازسازی اجتماعی پیوند می‌دهد و شفافیت تفسیر، دقت روش شناختی و انسجام مفهومی را تضمین می‌کند. یافته‌ها نشان می‌دهند که سیدقطب، وجود اسلامی را به عنوان یک نظام یکپارچه تصور می‌کند که ایمان نظری را با کاربرست عملی ترکیب می‌کند. او بر اراده فردی، پایبندی به شریعت و ایجاد گروه پیش‌تاز برای هدایت تحول اجتماعی تأکید دارد. چارچوب او به طور صریح خشونت و افراط‌گرایی را رد کرده و وجود اسلامی را به عنوان یک پروژه تمدنی جامع معرفی می‌کند که رفتار فردی، نهادهای اجتماعی و حاکمیت با اصول الهی هماهنگ هستند. کتاب نشانه‌های راه هم به عنوان یک منشور نظری و هم به عنوان یک راهنمای عملی عمل می‌کند و مدلی منسجم برای اجرای اصول اسلامی در حوزه‌های فردی، اجتماعی و نهادی ارائه می‌دهد. چارچوب فکری سیدقطب بینش‌های مهمی برای مباحث معاصر درباره اندیشه اسلامی، حکمرانی اخلاقی و نوسازی تمدنی فراهم می‌آورد و نشان می‌دهد که چگونه ایمان هنجاری می‌تواند در ساختارهای عملی جامعه تحقق یابد.

کلیدواژه‌ها:

اندیشه معاصر اسلامی، حاکمیت، سیدقطب، شریعت، نشانه‌های راه، وجود اسلامی.

استناد: بخشی‌زاده، حسن (۱۴۰۵). تبیین مفاهیم نظری سیدقطب درباره ماهیت وجود اسلامی. *نظریه‌های اجتماعی*

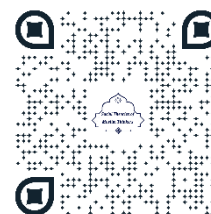
مفکران مسلمان، ۱۶(۲): ۹۳ - ۱۱۵. <https://doi.org/10.22059/jstmt.2026.406061.1841>

© نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jstmt.2026.406061.1841>

مقدمه و بیان مسئله

سیدقطب (۱۹۰۶-۱۹۶۶) یکی از تأثیرگذارترین روشنفکران و متفکران اصلاح طلب جهان اسلام در قرن بیستم به شمار می‌رود. میراث فکری سیدقطب همچنان در محافل سلفی، اسلام‌گرا و جهادی طیف گسترده‌ای از جنبش‌های اسلامی را شکل می‌دهد و هم‌زمان بازتاب‌دهنده اهمیت پایدار و پذیرش بحث‌برانگیز ایده‌های او در گفتمان معاصر اسلامی است (Simon, 2002: 63- & Benjamin, 2002: 1-5, 111-140; Calvert, 2004: 5; Moussalli, 1992: 70).

اندیشه‌های سیدقطب تلفیقی از تأملات دقیق کلامی و ارزیابی انتقادی شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی است و چارچوبی برای فهم ماهیت وجود اسلامی (که عبارت است از وضعیت یکپارچه انسانی که ایمان، اخلاق، رفتار فردی و نظم اجتماعی آن با اصول توحید و شریعت هماهنگ بوده و در برابر جاهلیت مدرن مقاوم است؛ دقیق‌ترین معادل فلسفی و هستی‌شناسانه که هم حالت هستی انسان مسلمان را نشان می‌دهد و هم جنبه‌های معنوی و اجتماعی زندگی او را در بر می‌گیرد) و تحقق عملی آن در زندگی فردی و جمعی ارائه می‌دهد.

محور اصلی پروژه فکری سیدقطب، اثر بنیادین او، معالم في الطريق (نشانه‌های راه) است که در سال ۱۹۶۴ منتشر شد. این متن به‌طور گسترده هم به‌عنوان رساله‌ای کلامی و هم به‌عنوان بیانیه‌ای اعتقادی شناخته می‌شود و چشم‌اندازی منسجم از زندگی اسلامی ارائه می‌دهد که ابعاد معنوی، اخلاقی و اجتماعی را در هم می‌آمیزد. گستره جهانی قابل توجه کتاب (با بیش از ۲۰۰۰ چاپ و ترجمه به اکثر زبان‌های عمده) نشان‌دهنده دسترسی و نفوذ آن در میان مخاطبان مسلمان در زمینه‌های اجتماعی-فرهنگی مختلف است (Calvert, 2010: 215-220; Mapping Sharia, 2025, para. 1). انتشار گسترده نشانه‌های راه همچنین منجر به تفاسیر متنوعی شده است که تفاوت‌های جغرافیایی، سیاسی و فرهنگی در پذیرش آن را نشان می‌دهد و اهمیت تحلیل علمی نظام‌مند محتوای آن را برجسته می‌کند. نشانه‌های راه شامل دوازده فصل است. چهار فصل اول عمدتاً برگرفته از تفسیر پیشین سیدقطب، في ظلال القرآن، هستند که با اصلاحات و اضافاتی برای تأکید بر چارچوب مفهومی زندگی اسلامی تطبیق یافته‌اند. هشت فصل باقی‌مانده که در دوره‌های مختلف نگارش شده‌اند، بازتاب‌دهنده تعامل مستمر نویسنده با قرآن و تأملات او درباره برنامه الهی است و ترکیبی از راهنمایی‌های نظری و عملی برای زندگی مسلمانان ارائه می‌دهد (سیدقطب، ۱۳۹۷: ۶؛ Sivan, 1985: 65, 128).

از طریق این تلفیق، سیدقطب اصول بنیادین وجود اسلامی و همچنین وظایف اخلاقی، اجتماعی و سیاسی ناشی از این اصول را تشریح می‌کند. کتاب به‌طور صریح ضرورت تأسیس دولت اسلامی و پیوند دانش با عمل را توصیه می‌کند؛ موضعی که مستقیماً بر رفتار شخصی و اندیشه سیاسی او تأثیر گذاشت و در نهایت به اعدام او در سال ۱۹۶۶ انجامید (Calvert, 2004: 5; Moussalli, 1992: 1-5, 111-140).

تکوین فکری سیدقطب تحت تأثیر تجربیات شخصی، فعالیت‌های حرفه‌ای و مشارکت‌های سیاسی او شکل گرفت. او در روستای موشا در استان اسیوط مصر متولد شد، در کودکی قرآن را حفظ کرد و تحصیلات رسمی خود را در دارالعلوم قاهره دنبال نمود و در سال ۱۹۳۳ مدرک کارشناسی آموزش دریافت کرد. فعالیت‌های اولیه او به‌عنوان معلم و منتقد ادبی در وزارت آموزش مصر، امکان ترکیب آموزش، تحلیل ادبی و نقد اجتماعی را فراهم آورد و زمینه‌ای برای شکل‌گیری نظریه‌ها و اندیشه‌های ایدئولوژیک بعدی او ایجاد کرد. تا اواخر دهه ۱۹۴۰، سیدقطب به روشنفکری عمومی برجسته تبدیل شده بود و به دلیل نقدهای تیزبینانه‌اش از دولت مصر و نخبگان غرب‌زده، آثارش در مطبوعات محلی اغلب سانسور می‌شد (Internet Encyclopedia of Philosophy [IEP], 2022, para. 2).

در سال ۱۹۴۸، سیدقطب به ایالات متحده سفر کرد تا سیستم‌های آموزشی غرب را مطالعه و مشاهده کند و در مؤسساتی مانند کالج معلمان ویلسون در واشنگتن دی‌سی، کالج ایالتی کلرادو برای آموزش در گرینلی و دانشگاه استنفورد در کالیفرنیا حضور یافت. مشاهدات

او از جامعه آمریکا تأثیر عمیقی بر اندیشه‌های بعدی او داشت. او ایالات متحده را جامعه‌ای توصیف کرد که با مادی‌گرایی، فردگرایی افراطی، تبعیض نژادی، فساد اخلاقی و آزادی‌های جنسی نامحدود مشخص می‌شود و معتقد بود که این ویژگی‌ها انسجام اجتماعی و ارزش‌های معنوی را تضعیف می‌کنند. علاوه بر این، او به عدم حمایت آمریکا از مبارزه فلسطین و کم‌توجهی به مسائل اسلامی انتقاد داشت که نگرش او نسبت به توازن قدرت جهانی و نقش مسلمانان در آن را شکل داد. از طرفی ترور حسن البنا، بنیان‌گذار جماعت اخوان المسلمین، در سال ۱۹۴۹ نیز تأثیر عمیق شخصی و فکری بر سیدقطب داشت (Harvard Divinity School – Religious Literacy Project [HDS-RLP], 2023, para. 3; Internet Encyclopedia of Philosophy [IEP], 2022, para. 3).

رویکرد تفسیرشناسانه سیدقطب، که در فی ظلال القرآن توسعه یافت، به‌عنوان پایه تفسیری کتاب معالم فی الطريق عمل کرد. از طریق تفسیر نظام‌مند، او توانست چشم‌اندازی جامع از وجود اسلامی ارائه دهد و اصول کلامی انتزاعی را با هنجارهای اجتماعی، اخلاقی و سیاسی عینی پیوند دهد (Moussalli, 1992: 14–15).

بازداشت سیدقطب در زندان‌های مصر تأثیر عمیقی بر تحول فکری و ایدئولوژیک او داشت. زندان نه‌تنها تجربه شخصی او از سرکوب سیاسی را تقویت کرد، بلکه زمینه شکل‌گیری دیدگاه‌های رادیکال و تئوریک او درباره ضرورت بازسازی جامعه اسلامی را فراهم نمود. غیوت تأکید می‌کند که نوشته‌های قطب پس از زندان، به‌ویژه کتاب نشانه‌های راه، ترکیبی از تحلیل نظری، تعهد اخلاقی و برنامه عملی برای ایجاد جامعه‌ای مبتنی بر شریعت و مقابله با جاهلیت مدرن را ارائه می‌دهد و این آثار راهبردهای جنبش اخوان المسلمین را در دهه‌های بعد شکل داد (Ghyoot, 2025: 202–226).

در کتاب سید قطب، اسلام رادیکال و الهیات سیاسی تطبیقی، سیدقطب به‌عنوان یکی از اندیشمندان برجسته مسلمان قرن بیستم معرفی می‌شود که نقد رادیکال او از مدرنیته سکولار، نظم سیاسی مدرن را به‌عنوان «سرقه حاکمیت» می‌بیند و آن را ربودن حق انحصاری خداوند در حاکمیت قلمداد می‌کند؛ این کتاب اندیشه‌های قطب را در چارچوب سنت گسترده‌تر الهیات سیاسی ضد‌مدرن قرار می‌دهد و با مقایسه نظرات او با اندیشمندانی مانند ابوالاعلی مودودی و متفکران مسیحی غربی، نشان می‌دهد که او نه صرفاً یک افراطی منزوی، بلکه یک الهی‌دان سیاسی منسجم است که تأثیر او بحث‌های مربوط به دین، سیاست و حاکمیت را بازتعریف می‌کند (Stoica, 2024: 1–10). این دقت روش‌شناختی به پژوهشگران امکان می‌دهد تحول مفهومی از تأملات کلامی سیدقطب تا توصیه‌های او برای زندگی فردی و جمعی را ردیابی کنند و تعامل نظریه و عمل در اندیشه او را برجسته سازند.

مطالعه حاضر با هدف بررسی اندیشه‌های سیدقطب درباره ماهیت وجود اسلامی انجام شده و به پرسش‌های زیر می‌پردازد: سیدقطب چه ایده‌های نظری درباره وجود اسلامی مطرح کرده است؟ برای عملیاتی کردن این پرسش، دو سؤال فرعی در دو حوزه مکمل سازمان‌دهی شده‌اند. حوزه نظری به بررسی دیدگاه‌های مفهومی و انتزاعی سیدقطب می‌پردازد، از جمله تفسیر او از مفاهیم بنیادی اسلامی (توحید، جاهلیت و شریعت) و درک او از رابطه بین فرد و جامعه اسلامی. حوزه عملی بر توصیه‌ها و راهبردهای سیدقطب برای پیاده‌سازی زندگی اسلامی، نقش نهادها، قوانین و مناسک اجتماعی اسلامی در تحقق این اصول و سهم معالم در ایجاد و ساختار‌بندی عملی یک جامعه اسلامی کارآمد تمرکز دارد.

در این مقاله، وجود اسلامی به‌مثابه یک وضعیت هستی‌شناختی و هنجاری تعریف می‌شود که در آن هویت ایمانی، ساختار اخلاقی، کنش فردی و نظم اجتماعی در یک کلیت منسجم، بر محور اصل توحید و التزام به شریعت سامان می‌یابد. به بیان دقیق‌تر، وجود اسلامی صرفاً به معنای دینداری فردی یا اجرای احکام فقهی نیست، بلکه بیانگر نوعی «یکپارچگی وجودی» است که در آن ایمان، اخلاق، سیاست و اجتماع در چارچوب حاکمیت الهی معنا پیدا می‌کنند و در برابر آنچه سیدقطب «جاهلیت مدرن» می‌نامد، موضعی انتقادی و

مقاوم اتخاذ می‌شود. از این منظر، وجود اسلامی هم بُعد درونی (ایمان و تزکیه)، هم بُعد کنشی (رفتار و مسئولیت اجتماعی) و هم بُعد ساختاری (نظم سیاسی و اجتماعی مبتنی بر شریعت) را در بر می‌گیرد.

بر این اساس، با به‌کارگیری تحلیل محتوای کیفی کتاب معالم فی الطريق (سیدقطب، ۱۳۹۷)، این مطالعه می‌کوشد نشان دهد که چگونه سیدقطب این مفهوم را در سطح نظری صورت‌بندی می‌کند و سپس آن را به برنامه‌ای عملی برای بازسازی جامعه اسلامی پیوند می‌زند. هدف پژوهش، تبیین نظام‌مند این مفهوم به‌عنوان یک چارچوب هستی‌شناختی-هنجاری است که در آن، توحید به‌مثابه اصل سامان‌دهنده کل حیات انسانی عمل می‌کند. بدین ترتیب، پژوهش حاضر درصدد پر کردن شکاف میان ساختارهای نظری اندیشه قطب و کاربردهای اجتماعی-سیاسی آن است.

با توجه به نفوذ جهانی آثار سیدقطب و قرائت‌های متکثر از آن‌ها، این بازتعریف مفهومی می‌تواند به فهم دقیق‌تر از نسبت میان ایمان، قدرت، شریعت و کنش اجتماعی در اندیشه اسلامی معاصر کمک کند و چارچوبی تحلیلی برای پژوهشگران حوزه اندیشه سیاسی اسلام، اسلام‌گرایی و مطالعات ایدئولوژی فراهم آورد.

پیشینه پژوهش

مطالعات مربوط به سیدقطب را می‌توان در سه خوشه اصلی طبقه‌بندی کرد: (۱) رویکردهای تاریخی-زندگی‌نامه‌ای، (۲) تحلیل‌های ایدئولوژیک و سیاسی درباره رادیکالیسم و جهاد، و (۳) قرائت‌های الهیات سیاسی و هنجاری از اندیشه او. با این حال، در هیچ‌یک از این جریان‌های پژوهشی، مفهوم «وجود اسلامی» به‌مثابه یک مقوله هستی‌شناختی-هنجاری منسجم که ساحت‌های ایمان، اخلاق، کنش فردی و نظم اجتماعی را ذیل توحید و شریعت یکپارچه سازد، به‌طور نظام‌مند صورت‌بندی نشده است؛ خلأ حاضر دقیقاً در همین سطح مفهومی قرار دارد.

در رویکرد نخست، آثار تاریخی-زمینه‌ای همچون پژوهش‌های کالورت و بوزک، بر بستر اجتماعی-سیاسی مصر و تجربه زندان در شکل‌گیری اندیشه قطب تمرکز دارند (Bozek, 2008: 32–40; Calvert, 2004: 4; Calvert, 2010: 210–215). همچنین بررسی‌های تاریخی جدید درباره اخوان المسلمین نشان می‌دهد که تجربه زندان در بازسازی گفتمان ایدئولوژیک نقش تعیین‌کننده داشته است (Ghyoot, 2025: 202–210; Toth, 2015: 48–52).

این مطالعات سهم مهمی در فهم تکوین رادیکالیسم اسلامی داشته‌اند، اما تمرکز آن‌ها بر «تحول سیاسی» است نه بر بازسازی مفهومی وضعیت هستی انسان مسلمان در دستگاه فکری قطب (Simon, 2002: 63–70 & Benjamin, ۱۴۰۰: ۳۵–۲۲).

در خوشه دوم، پژوهش‌هایی مانند آثار مارچ، منالدو و صوآجه، اندیشه سیاسی قطب را در چارچوب نظریه دولت، شریعت و حاکمیت الهی تحلیل می‌کنند (March, 2010: 536–540; Menaldo, 2014: 10–12; Soage, 2009: 252–258). این مطالعات نشان می‌دهند که قطب وجود اسلامی را در نسبت با قانون الهی و نظم سیاسی تعریف می‌کند، اما «وجود اسلامی» در آن‌ها بیشتر به‌صورت مقوله‌ای هنجاری-سیاسی ظاهر می‌شود و نه یک وضعیت وجودی یکپارچه که هم‌زمان ابعاد درونی (ایمان و تهذیب نفس) و بیرونی (ساخت اجتماعی و مقاومت در برابر جاهلیت مدرن) را در بر گیرد.

در رویکرد سوم، آثاری چون کتاب استویکا، قطب را در سنت گسترده‌تر الهیات سیاسی ضد‌مدرن جای می‌دهند و مفهوم حاکمیت را به‌مثابه محور نقد او از مدرنیته سکولار بررسی می‌کنند (Stoica, 2024: 45–60). با وجود اهمیت این مطالعات، مسئله «وجود اسلامی» در آن‌ها به‌صورت تحلیلی و مفهومی مستقل تعریف نشده و بیشتر به‌طور ضمنی در دل مباحث حاکمیت، امت یا شریعت مستتر است (Mura, 2014: 6–9). از سوی دیگر، پژوهش‌های مرتبط با «وجود اسلامی» در ادبیات معاصر به‌ویژه در مطالعات سبک زندگی

این روش با تأکید بر تعریف دقیق واحد تحلیل، قواعد کدگذاری، و مستندسازی تصمیمات تحلیلی، امکان تمایز روشن آن از سایر شیوه‌های تحلیل کیفی را فراهم می‌سازد.

منبع اصلی داده‌ها برای این پژوهش، کتاب *معالم في الطريق* است که به ابعاد نظری و عملی وجود اسلامی می‌پردازد. واحد تحلیل شامل جملات، پاراگراف‌ها و بخش‌های موضوعی است که به‌طور صریح یا ضمنی به ماهیت وجود اسلامی، رابطه فرد و جامعه و اجرای اصول اسلامی می‌پردازند. تحلیل بر اساس مدل مرحله‌ای مایرینگ (Mayring, 2014: 67–69, 79–83) انجام شد و دسته‌بندی‌های مفهومی به‌صورت استقرایی شکل گرفت، به‌طوری که تم‌ها مستقیماً از متن استخراج شدند و نه به‌صورت پیش‌فرض.

در این پژوهش، از هوش مصنوعی ChatGPT (OpenAI) صرفاً به‌عنوان ابزار کمکی در مراحل فنی تحلیل استفاده شد و نه به‌عنوان جایگزین تفسیر پژوهشگر. کاربرد آن محدود به پیشنهاد اولیه کدها بر اساس الگوهای تکرارشونده، خوشه‌بندی کدهای مشابه و کمک به مرور نظام‌مند متن بود. تمامی کدهای پیشنهادی توسط پژوهشگر به‌صورت دستی بررسی، اصلاح، ادغام یا حذف شدند و تنها کدهایی وارد نظام تحلیلی نهایی شدند که با قواعد روش مایرینگ و منطق مفهومی متن سازگار بودند. بدین ترتیب، کنترل کامل تفسیری و تصمیم‌گیری نهایی در اختیار پژوهشگر باقی ماند.

فرایند تحلیلی در سه مرحله اصلی انجام شد: (۱) کدگذاری باز: مطالعه دقیق و فشرده متن و شناسایی استقرایی کدهای مفهومی اولیه با پشتیبانی ابزار هوش مصنوعی برای شناسایی الگوها. (۲) کدگذاری محوری: سازمان‌دهی این کدها در دسته‌های بالاتر، روشن‌سازی روابط بین ساختارهای نظری (مانند توحید، جاهلیت، شریعت) و ابعاد عملی (مانند حکومت، هنجارهای اجتماعی، رفتار اخلاقی). (۳) سنتز موضوعی: ادغام دسته‌ها در تم‌های کلی که فهم جامع سیدقطب از وجود اسلامی را بازنمایی می‌کنند.

برای تضمین پایایی و اعتبار، تعاریف کدها، قواعد دسته‌بندی و نتایج میانی تحلیل توسط دو پژوهشگر خبره در اندیشه سیاسی اسلامی بازبینی شد و از روش ترکیبی بازخورد و ارزیابی کارشناسان استفاده شد. این روش شامل مطالعه دقیق متن *معالم في الطريق*، کدگذاری متقابل برای بررسی توافق میان کدها، جلسات داوری گروهی بین دو پژوهشگر برای ارزیابی انسجام و سازگاری با مفاهیم اصلی و همچنین بازخورد خارجی توسط یک متخصص مستقل بود. تمامی مراحل تحلیل، تغییرات در نظام کدگذاری و تصمیمات تفسیری در قالب مسیر تصمیم‌گیری تحلیلی مستندسازی شد تا امکان راستی‌آزمایی و تکرار تحلیل فراهم شود. تکرار چرخه‌های تحلیل انسانی همراه با پشتیبانی محاسباتی، به انسجام درونی و ثبات مفهومی یافته‌ها کمک کرد. از آنجا که پژوهش صرفاً مبتنی بر مطالعه متون منتشرشده و در دسترس عمومی بوده و هیچ پرسشنامه یا شرکت‌کننده انسانی دخیل نبوده است، ملاحظات اخلاقی از طریق ارجاع دقیق، وفاداری به متن اصلی و پرهیز از تحمیل پیش‌فرض‌های ایدئولوژیک رعایت شد. در مجموع، ترکیب تحلیل محتوای کیفی مایرینگ با استفاده کنترل‌شده و شفاف از ابزارهای هوش مصنوعی، امکان مطالعه نظام‌مند و مستند اندیشه سیدقطب را فراهم می‌کند و نتایج این پژوهش می‌تواند به فهم دقیق‌تر مفاهیم و چارچوب‌های نظری او کمک نماید.

یافته‌های پژوهش

طبق اصول تحلیل محتوای کیفی مایرینگ، یافته‌ها از طریق کدگذاری نظام‌مند باز، محوری و موضوعی کتاب *معالم في الطريق* استخراج شدند. تحلیل نشان داد که دو حوزه کلی (مفاهیم نظری و کاربردهای عملی) چشم‌انداز جامع سیدقطب از وجود اسلامی را شکل می‌دهند. در هر حوزه، تم‌ها و زیرتم‌های مکرر به‌صورت استقرایی شناسایی شدند، از طریق چرخه‌های تکراری کدگذاری پالایش یافتند و با پرسش‌های پژوهش اعتبارسنجی شدند.

مفاهیم نظری وجود اسلامی

اولین حوزه شامل دیدگاه‌های نظری اصلی سیدقطب است که نقد او بر مدرنیته، تبیین قانون الهی و بازتعریف امت را منعکس می‌کند.

الف) نقد تمدن غرب و جاهلیت مدرن: از طریق کدگذاری تفسیری، گفتمان سیدقطب نقدی مستمر از تمدن غرب به‌عنوان جامعه‌ای تهی از معنویت و فرسوده از لحاظ اخلاقی را نشان می‌دهد. او جاهلیت مدرن را نه به‌عنوان یک دوره تاریخی، بلکه به‌مثابه یک وضعیت هستی‌شناختی تکرارشونده می‌داند که هرگاه جوامع از هدایت الهی منحرف شوند، ظهور می‌کند. داده‌ها نشان می‌دهند که چارچوب نظری سیدقطب، وجود اسلامی را فرایندی فعال برای مقابله با جاهلیت و بازتثبیت حاکمیت الهی (حاکمیت/حاکمیه) در اندیشه، ارزش‌ها و نهادهای انسانی می‌بیند.

ب) تمدن اسلامی و رهبری بشر: کدگذاری محوری تأکید سیدقطب بر این باور را نشان داد که تنها اسلام منابع اخلاقی و فکری لازم برای هدایت بشریت را دارد. او تمدن اسلامی را به‌عنوان واقعیتی زیسته (نظام اجتماعی هدایت‌شده توسط خدا) تصور می‌کند که تمام نهادها، هنجارها و بیان‌های فرهنگی در آن از شریعت سرچشمه می‌گیرند. این تم با استدلال گسترده‌تر سیدقطب مبنی بر اینکه اسلام هم نظام اخلاقی و هم نقشه تمدنی جامعی است که می‌تواند جایگزین الگوی رو به زوال غرب شود، همسو است.

ج) مفهوم امت مسلمان: مفهوم‌سازی سیدقطب از امت به‌عنوان یک دسته مرکزی در تحلیل ظاهر شد. امت، به گفته سیدقطب، نه با جغرافیا یا قومیت، بلکه با تسلیم مشترک در برابر اقتدار الهی شناخته می‌شود. فرایند کدگذاری نشان داد که او امت را تجسم زنده ارزش‌های اسلامی می‌بیند که وحدت ایمان، اخلاق و سازمان اجتماعی را بازنمایی می‌کند.

مفاهیم و کاربردهای عملی

دومین حوزه مستخرج از طریق سنتز موضوعی، شامل راهبردهای عملی سیدقطب برای تحقق وجود اسلامی در جهان واقعی است.

الف) تحول دل‌ها و جوامع: سیدقطب بارها تأکید کرده است که تأسیس جامعه اسلامی باید با تحول معنوی و فکری آغاز شود. بخش‌های کدگذاری شده بر آموزش اخلاقی و اصلاح درونی به‌عنوان پیش‌نیازهای بازسازی اجتماعی تأکید دارند. این امر بعد تربیتی و آموزشی اندیشه او را برجسته می‌کند و پرورش نسل جدید آگاه را به‌عنوان پایه احیای اسلامی قرار می‌دهد.

ب) مخالفت با نظام‌های جاهلی: کدگذاری همچنین رد چارچوب‌های سرمایه‌داری و مارکسیستی توسط سیدقطب را نشان داد؛ زیرا او آن‌ها را نماد سیستم‌های برساخته انسان می‌داند که حاکمیت الهی را نقض می‌کنند. در چارچوب عملی او، تحقق وجود اسلامی مستلزم فاصله‌گیری آگاهانه از این سیستم‌ها و ایجاد ساختارهای جایگزین تحت حاکمیت قانون الهی است.

ج) نقش امت و نهادهای اجتماعی: تحلیل نشان داد که امت و نهادهای آن (به‌ویژه خانواده، نظام‌های آموزشی و ساختارهای حقوقی) به‌عنوان واسطه‌هایی برای تجسم اصول اسلامی عمل می‌کنند. متن سیدقطب عدالت اجتماعی، رفتار اخلاقی و انسجام جامعه را مستقیماً به پابندی به شریعت پیوند می‌دهد و ادغام ایمان و عمل را در سطح جمعی نشان می‌دهد.

تم‌های برآمده از کدگذاری کیفی

چهار تم اساسی از فرایند کدگذاری استقرایی استخراج شد:

۱. **جاهلیت به‌عنوان مانع بنیادی:** هر انحراف از قانون الهی، جاهلیت است که هویت و وجود اسلامی باید فعالانه با آن مقابله کند.
۲. **اسلام به‌عنوان برنامه‌ای جامع:** اسلام چارچوبی کامل ارائه می‌دهد که ابعاد معنوی، اخلاقی و اجتماعی-سیاسی را شامل می‌شود.
۳. **امت به‌عنوان محور اجرا:** جامعه مسلمان، محیط عملیاتی است که در آن اصول الهی در زندگی روزمره تجسم می‌یابند.
۴. **فرایند تحول دومارحله‌ای:** وجود اسلامی ابتدا از اصلاح درونی (دل‌ها و ذهن‌ها) و سپس بازسازی بیرونی (جامعه، نهادها و حکمرانی) شکل می‌گیرد.

جدول ۱: جدول موضوعی و چارچوب کدگذاری؛ بخش تم ۱: نقد تمدن مدرن و جاهلیت

حوزه	گزیده‌های پشتیبان (شواهد از «معالم فی الطريق»)	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
نظری	«این واقعیت هم اکنون در جهان غرب به وضوح دیده می‌شود و غرب فاقد ارزش‌هاست» (ص ۱)	E1: فروپاشی اخلاق غرب	فروپاشی اخلاقی و معنوی غرب (H1)	نقد تمدن مدرن و جاهلیت
نظری	«دموکراسی در آنجا به نوعی از افلاس منتهی گردید و چنان شد که به تدریج شروع به عاریت ستانی و اقتباس از نظام‌های سوسیالیسم کرد» (ص ۱)	E2: ضعف دموکراسی غرب		
نظری	«دیگر دوران رهبری بشریت به دست غربی‌ها رو به زوال است چون نظام غربی دیگر اندوخته‌ای از ارزش‌ها ندارد» (ص ۱-۲)	E3: پایان رهبری غرب		
نظری	«علوم و فلسفه غرب بر پایه جاهلیت و دشمنی با بینش اسلامی است» (ص ۱۱۷)	E4: دشمنی با بینش اسلامی		
نظری	«امروزه تمام جهان از لحاظ اصلی که خاستگاه پایه‌ها و نظام‌های زندگی مردم است، در «جاهلیت» به سر می‌برد» (ص ۴)	E5: جاهلیت امروز	جاهلیت به‌عنوان وضعیت تکرارشونده (H2)	
نظری	«هرگاه بشر از فرمانروایی خداوند در زمین عدول کند، همان جاهلیت شکل می‌گیرد حتی اگر امکانات مادی بی‌نهایت باشد» (ص ۴-۵)	E6: جاهلیت و حاکمیت بشر		
نظری	«همواره هدف پیامبران این بوده که انسان‌ها را از جاهلیت به سوی اسلام بازگردانند» (ص ۳۵-۳۶)	E7: هدف پیامبران		
نظری	«تنها حاکمیت خدا مشروع است و هر غیر آن هوی و هوس است» (ص ۱۱۳)	E8: حاکمیت خداوند	حاکمیت الهی در برابر اقتدار انسانی (H3)	
نظری	«حاکمیت الهی، سلطنت غضب شده خداوند را باز می‌گرداند و سلطه انسان‌ها را طرد می‌کند» (ص ۴۶)	E9: سلطه انسان‌ها بی اعتبار است		
نظری	«برنامه اسلام بی‌نظیر است چون در هر نظام دیگری غیر از نظام اسلامی، برخی انسان‌ها دیگر را عبادت می‌کنند، نه خداوند» (ص ۵)	E10: اسلام برنامه کامل حاکمیت		

جدول ۲: بخش تم ۲: تمدن اسلامی و رهبری بشر

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
نظری	«این تنها اسلام است که ارزش‌ها و این برنامه را دارد تا بشریت را هدایت کند» (ص ۲)	E11: اسلام هدایتگر بشر	اسلام به عنوان برنامه جامع (H4)	تمدن اسلامی و رهبری بشر
نظری	«اسلام برنامه‌ای جامع برای هدایت زندگی انسان است که همه ابعاد فردی و جمعی را دربر می‌گیرد» (ص ۵۱)	E12: جامعیت برنامه اسلام		
نظری	«اسلام برنامه‌ای کامل است که با شالوده عبودیت خالصانه خداوند، تمامی ابعاد زندگی فردی و اجتماعی را سامان می‌دهد» (ص ۷۱-۷۲)	E13: تحقق عبودیت خداوند		
نظری	«در یک جامعه، تنها در صورتی انسان‌ها از عبودیت یکدیگر بطور کامل و حقیقی آزاد هستند که در این جامعه، حاکمیت برتر نمودار شده در سیادت شریعت الهی به خداوند واگذار شود» (ص ۹۰)	E14: جامعه امت مسلمان		
نظری	«دیگر دوران رهبری بشریت به دست غربی‌ها رو به زوال است چون دیگر هیچ اندوخته‌ای از ارزش‌ها ندارد» (ص ۱-۲)	E15: پایان مشروعیت غرب	زوال رهبری غرب (H5)	

نظری	“نبوغ اروپایی اگر چه در ابداع مادی برجسته است، اما نمی تواند نقش رهبری بشریت را به دلیل فقدان ارزش های معنوی ایفا کند” (ص ۳)	ضعف معنوی: E16 غرب
نظری	“رهبران غربی توانایی مشروعیت بخشی به سلطه خود را از دست داده اند و جهاد اسلامی این زوال را آشکار می کند” (ص ۵۲)	شکست: E17 مشروعیت غرب
نظری	“جوامع غربی و دیگر جوامع جاهلی، با تبعیت از قوانین بشری و نه الهی، مشروعیت و انسجام خود را از دست داده و نشان دهنده زوال رهبری انسانی است” (ص ۷۵)	انحراف: E18 جوامع غربی
نظری	“غرب علوم اسلامی را از اصول اعتقادی جدا کرد و مسیر جاهلی گرفت” (ص ۱۱۷)	جدایی علوم: E19 غرب از اصول اعتقادی
نظری	“غربی ها در مقابل حقیقت اسلام خجل و درمانده می شوند” (ص ۱۳۷)	درماندگی: E20 غرب مقابل اسلام

جدول ۳: بخش تم ۳: مفهوم امت مسلمان

حوزه	گزیده های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
نظری	“امت اسلامی، فراتر از مرزها و نژادها، با ایمان مشترک و پیروی از خداوند تعریف می شود” (ص ۸)	وحدت امت: E21 بر پایه ایمان	جامعه تعریف شده بر اساس ایمان، نه جغرافیا (H6)	مفهوم امت مسلمان
نظری	“وحدت امت بر اساس تقوا، ایمان و پذیرش فرمان الهی است نه بر پایه خون یا خاک” (ص ۸-۹)	تقوا و: E22 پذیرش فرمان الهی		
نظری	“هر کس که تسلیم فرمان خداوند باشد، بخشی از امت است، فارغ از جایگاه جغرافیایی یا قومی” (ص ۹)	عضویت در: E23 امت		
نظری	“جامعه اسلامی بر اساس ایمان شکل می گیرد و محدود به مرزهای جغرافیایی نیست” (ص ۴۸)	جامعه: E24 اسلامی بر اساس ایمان		
نظری	“جامعه اسلامی، تنها زمانی تشکیل می شود که افراد عبودیت خالصانه خود را به خداوند اختصاص دهند، فارغ از محدوده جغرافیایی” (ص ۷۲-۷۳)	شرط تشکیل: E25 جامعه اسلامی		
نظری	“اسلام تنها دو نوع جامعه را به رسمیت می شناسد، جامعه اسلامی و جامعه جاهلی جامعه ای که شریعت خداوند قانون آن نباشد ولو آن جامعه را مردمانی تشکیل بدهند که خویشان را مسلمان بنامند، جامعه اسلامی نخواهد بود” (ص ۸۸-۸۹)	دو نوع جامعه: E26		
نظری	“زندگی مسلمان واقعی، پیوند اخلاق فردی با کار اجتماعی و عدالت جمعی را نشان می دهد” (ص ۱۰)	پیوند اخلاق: E27 فردی و عدالت جمعی	ادغام زندگی فردی و جمعی (H7)	نظری
نظری	“همان طور که پرهیزکاری فردی اهمیت دارد، انجام وظایف اجتماعی نیز بخشی از تکمیل زندگی اسلامی است” (ص ۱۰-۱۱)	هماهنگی: E28 وظایف فردی و اجتماعی		

نظری	“زندگی فردی و جمعی در اسلام یکپارچه است و قوانین اجتماعی و فردی با هم هماهنگ‌اند” (ص ۴۵)	E29: قوانین فردی و اجتماعی هماهنگ
نظری	“بینش اعتقادی اسلام تمامی فعالیت‌های فردی و جمعی را تحت محور عبودیت خداوند متحد می‌سازد” (ص ۷۱-۷۲)	E30: وحدت از طریق عبودیت خداوند
نظری	“در این جهان‌بینی ملتزم بودن به شریعت خداوند، وجود ارتباط کامل را در بین حیات بشر و حیات جهان اقتضا می‌نماید و با ملتزم بودن به شریعت خداوند است که عبودیت بشر برای خدا تحقق پیدا می‌کند” (ص ۸۷)	E31: تحقق کامل عبودیت
نظری	“روابط و مسئولیت‌ها بر اساس اسلام و والء شکل می‌گیرد” (ص ۱۱۴)	E32: روابط و مسئولیت‌ها بر اساس اسلام

جدول ۴: بخش تم ۴: تحول دل‌ها و ذهن‌ها

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
عملی	“هر اصلاح اجتماعی باید از اصلاح درون فرد آغاز شود؛ دل‌ها و انگیزه‌ها قبل از نهادها باید پاک شوند” (ص ۱۲)	E33: اصلاح درون انسان	بازسازی اخلاقی و معنوی (H8)	تحول دل‌ها و ذهن‌ها
عملی	“نهادها و قوانین زمانی اثرگذار خواهند بود که انسان‌ها با ایمان و اخلاق صحیح پرورش یابند” (ص ۱۲-۱۳)	E34: اهمیت ایمان و اخلاق		
عملی	“بازسازی جامعه بدون اصلاح فردی، تنها تظاهر است و از تحقق اصول الهی بازمی‌ماند” (ص ۱۳)	E35: اصلاح فرد پیش شرط اصلاح جامعه		
عملی	“بازسازی اخلاقی و معنوی انسان از طریق دعوت و اصلاح عقاید و رفتار صورت می‌گیرد” (ص ۴۴)	E36: دعوت و اصلاح عقاید		
عملی	“پاکسازی دل‌ها و درون انسان‌ها از عبودیت غیرخدا، اساس بازسازی اخلاقی و معنوی جامعه اسلامی است” (ص ۷۲)	E37: عبودیت خداوند پایه اخلاق		
عملی	“نسل جدید باید الگوهای زندگی اسلامی را در همه عرصه‌ها نمایان سازد” (ص ۱۴)	E38: آموزش نسل جدید	اصلاح آموزشی و آگاه‌سازی (H9)	
عملی	“آموزش و تربیت نسل، محور احیای پیام اسلامی و پیشبرد اهداف امت است” (ص ۱۴-۱۵)	E39: محوریت تربیت نسل		
عملی	“نسل جوان، حامل ارزش‌ها و مسئول اجرای برنامه‌های قرآنی در جامعه خواهد بود” (ص ۱۵)	E40: نسل حامل ارزش‌ها		
عملی	“آموزش و آگاه‌سازی، ابزار اصلی اصلاح عقاید و فهم صحیح دین است” (ص ۴۴)	E41: ابزار اصلاح و آگاه‌سازی		
عملی	“پذیرش عبودیت خالصانه خداوند و تعلیم کیفیت آن از طریق پیامبر (ص) ابزار اصلی اصلاح و آگاه‌سازی انسان‌ها است” (ص ۷۱)	E42: پذیرش عبودیت خداوند از طریق پیامبر		
عملی	“علوم مرتبط با حیات و نشاط انسانی باید در چارچوب اسلام آموزش داده شود” (ص ۱۱۱)	E43: آموزش علوم انسانی مطابق اسلام		
عملی	“حقیقت اسلام باید با صراحت به مردم اعلام شود” (ص ۱۳۲-۱۳۴)	E44: بیان حقیقت اسلام به مردم		

جدول ۵: بخش ۵: مخالفت با نظام‌های جاهلی

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی	
عملی	“هر نظامی که ارزش‌ها و قوانین الهی را کنار بگذارد، چه از نوع سرمایه‌داری و چه سوسیالیسم، نوعی ظلم و فساد است” (ص ۱۶)	E45: ظلم و فساد نظام‌های غیرالهی	نقد سرمایه‌داری و مادی‌گرایی (H10)	مخالفت با نظام‌های جاهلی	
عملی	“این سیستم‌ها انسان را به ابزار مادی تبدیل می‌کنند و کرامت الهی انسان را نادیده می‌گیرند” (ص ۱۶-۱۷)	E46: انسان ابزار مادی			
عملی	“اسلام جایگزینی برای این نظام‌ها ارائه می‌دهد که هم عدالت اجتماعی و هم اخلاق فردی را تأمین می‌کند” (ص ۱۷)	E47: جایگزینی اسلام			
عملی	“اسلام نقدی جدی بر سرمایه‌داری و مادی‌گرایی دارد و انسان را از سلطه مادی رها می‌کند” (ص ۴۴)	E48: نقد سرمایه‌داری و مادی‌گرایی			
عملی	“جوامع کمونیستی و مادی‌گرا از آنجا که انسان را به ابزار و ماده تنزل می‌دهند، مورد نقد اسلام قرار می‌گیرند” (ص ۷۴)	E49: نقد جوامع کمونیستی و مادی‌گرا			
عملی	“صهیونیسم و سود مالی به دنبال تخریب بینش اسلامی هستند” (ص ۱۱۶)	E50: نقد صهیونیسم و منافع مالی			
عملی	“غرب و شرق با جاهلیت و منافع مادی خود، مردم را گمراه کرده‌اند” (ص ۱۳۳-۱۳۷)	E51: جاهلیت و منافع مادی			
عملی	“اسلام نباید با الگوهای جاهلی یا فرهنگ‌های بیگانه ترکیب شود، بلکه باید اصول خالص خود را حفظ کند” (ص ۱۸)	E52: حفظ اصول خالص اسلام	استقلال از ایدئولوژی‌های غیر اسلامی (H11)		
عملی	“هرگونه تقلید از سیستم‌های غیرالهی، جامعه را از مسیر الهی منحرف می‌کند” (ص ۱۸-۱۹)	E53: جلوگیری از تقلید نظام‌های غیرالهی			
عملی	“استقلال اسلام در هدایت بشر، شرط ضروری تحقق اهداف شریعت است” (ص ۱۹)	E54: شرط تحقق اهداف شریعت			
عملی	“اسلام در عمل مستقل از ایدئولوژی‌های غیرالهی است و با آن‌ها تعامل محدود دارد” (ص ۵۰)	E55: تعامل محدود با غیرالهی			
عملی	“جامعه اسلامی تنها وقتی تشکیل می‌شود که افراد از هر نوع عبودیت غیرخدایی بریده و قوانین خود را از غیر خدا نپذیرند” (ص ۷۲-۷۳)	E56: قطع عبودیت غیرخدایی			
عملی	“انسان چه بخواهد و چه نخواهد از ناحیه آفرینش جسمانی خود محکوم بدان ناموس و قانون طبیعی است که خداوند برای او مقرر کرده است” (ص ۸۳)	E57: قانون طبیعی الهی			
عملی	“مسلمان نمی‌تواند از منابع غیر اسلامی برای بینش و عقیده بهره گیرد” (ص ۱۱۸)	E58: عدم رجوع به منابع غیر اسلامی			

جدول ۶: بخش ۶: نقش امت و نهادهای اجتماعی

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
عملی	“خانواده واحدی است که اصول اخلاقی و دینی در آن شکل می‌گیرد و به جامعه منتقل می‌شود” (ص ۲۰)	E59: خانواده به‌عنوان واحد اخلاقی	خانواده به‌عنوان پایه جامعه اسلامی (H12)	نقش امت و نهادهای اجتماعی

		E60: شروع نظام اجتماعی از خانواده	“نظام اجتماعی اسلامی از سلامت خانواده و تربیت صحیح فرزندان شروع می‌شود” (ص ۲۰-۲۱)	عملی
		E61: پایه نهادها	“خانواده پایه‌ای است که نهادها و قوانین اسلامی بر آن استوار می‌شوند” (ص ۲۱)	عملی
		E62: رکن اصلی جامعه	“خانواده، پایه و رکن اصلی جامعه اسلامی است و نهادهای اجتماعی از آن شکل می‌گیرند” (ص ۴۲)	عملی
		E63: زیربنای جامعه اسلامی	“زیربنای جامعه اسلامی با پاکسازی دل‌ها و شکل‌گیری جماعت مؤمنان است که پایه خانواده و جامعه را تشکیل می‌دهد” (ص ۷۲)	عملی
		E64: شالوده خانواده	“وقتی شالوده یک جامعه، خانواده باشد و خانواده هم بر اساس تخصصی بودن کارها در بین زن و شوهر، سامان گیرد و تربیت نسل آینده مهم‌ترین وظیفه خانواده تلقی شود، چنین جامعه‌ای برآستی متمدن است” (ص ۹۳)	عملی
	تجسم نهادی شریعت (H13)	E65: ولاء و مسئولیت دوستانه	“ولاء و مسئولیت دوستانه میان مؤمنین شرط جامعه اسلامی است” (ص ۱۱۳)	عملی
		E66: هماهنگی میان قانون و نهادها	“تمامی ساختارهای اجتماعی باید مطابق دستورات الهی عمل کنند تا جامعه اسلامی تحقق یابد” (ص ۲۲)	عملی
		E67: شاخص جامعه اسلامی	“هماهنگی میان قانون، اخلاق و نهادها، شاخص اصلی جامعه اسلامی است” (ص ۲۳-۲۴)	عملی
		E68: فاصله از اسلام واقعی	“جامعه‌ای که قوانین انسانی بدون ملاحظه شریعت ایجاد شوند، از اسلام واقعی فاصله دارد” (ص ۲۳)	عملی
		E69: تجسم شریعت در نهادها	“شریعت در قالب نهادهای اجتماعی و حکومتی تجسم می‌یابد و روابط جامعه را تنظیم می‌کند” (ص ۴۶)	عملی
		E70: شریعت در اعتقادات و عبادات	“شریعت در اعتقادات، عبادات و قوانین جامعه اسلامی تجسم پیدا می‌کند و مرجع معتبر برای همه امور است” (ص ۷۱-۷۲)	عملی
		E71: عبودیت و شریعت	“اینکه اسلام بنای اعتقادی خود را در درون انسان و در واقع زندگی، براساس عبودیت کامل خداوند بنیاد می‌نهد و این عبودیت را در اعتقاد و در عبادت و شریعت به یکسان نمودار می‌سازد” (ص ۸۱)	عملی
		E72: هماهنگی حیات انسانی با شریعت	“همان‌خدایی که این جهان هستی و انسان را آفریده و انسان را نیز همانند جهان هستی در برابر قوانین خود به خضوع درآورده است، برای سازماندهی هماهنگ حیات ارادی انسان با حیات طبیعی او، شریعت را وضع فرموده است” (ص ۸۳-۸۴)	عملی
		E73: تحقق شریعت	“بدین ترتیب، عمل کردن به شریعت خداوند برای به تحقق درآوردن این هماهنگی واجب می‌گردد چون نخستین رکن اسلام یعنی شهادت دادن به لا اله الا الله و محمد رسول الله، از این راه به تحقق می‌رسد” (ص ۸۴)	عملی
		E74: شریعت در حکومت و جامعه	“شریعت خدا در اصول حکومت، اخلاق و قوانین اجتماعی تجسم می‌یابد” (ص ۱۱۲)	عملی

جدول ۷: بخش تم ۷: فرآیند تحول دو مرحله‌ای

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی	
عملی	“اصلاح درونی، پیش‌نیاز اصلاح اجتماعی و سیاسی است” (ص ۲۴)	اصلاح درونی پیش‌نیاز: E75 اجتماعی	اصلاح درونی (دل‌ها و ذهن‌ها) (H14)	فرآیند تحول دو مرحله‌ای	
عملی	“افرادی که خود را اصلاح نکرده‌اند، قادر به اصلاح نهادها و جامعه نخواهند بود” (ص ۲۴-۲۵)	اصلاح نهادها بدون اصلاح: E76 فرد ممکن نیست			
عملی	“دل‌های پاک، پایه ایجاد نهادهای شفاف و منطبق با شریعت را فراهم می‌آورند” (ص ۲۵)	دل‌های پاک پایه نهادهای: E77 شفاف			
عملی	“اصلاح درونی انسان‌ها از طریق هدایت قلب و ذهن‌ها به سوی خداوند انجام می‌شود” (ص ۴۴)	هدایت قلب و ذهن به سوی: E78 خدا			
عملی	“افراد تنها زمانی مسلمان و آماده مشارکت در جامعه اسلامی می‌شوند که دل و ذهنشان از عبودیت غیرخدا پاک گردد” (ص ۷۲)	عبودیت خدا شرط مسلمان: E79 شدن			
عملی	“عبودیت و پیروی از خدا باید در عقیده و دل تحقق یابد” (ص ۱۱۲)	تحقق عبودیت در عقیده و: E80 دل			
عملی	“ایمان فردی بدون انعکاس در نهادها و حکمرانی، ناقص است” (ص ۲۶)	انعکاس ایمان در نهادها: E81	اصلاح بیرونی (جامعه و حکمرانی) (H15)		فرآیند تحول دو مرحله‌ای
عملی	“تمامی تصمیمات و قوانین جامعه باید جلوه‌ای از ارزش‌ها و عدالت اسلامی باشند” (ص ۲۶-۲۷)	قوانین جلوه ارزش‌های: E82 اسلامی			
عملی	“این تجلی عملی ایمان، جامعه را به سمت هدایت الهی سوق می‌دهد” (ص ۲۷)	تجلی عملی ایمان: E83			
عملی	“اصلاح بیرونی شامل بازسازی جامعه و نظام حکمرانی مطابق شریعت است” (ص ۵۲)	بازسازی جامعه و نظام: E84 حکمرانی			
عملی	“جامعه اسلامی زمانی تحقق می‌یابد که جماعت مؤمنان، ساختار اجتماعی و قوانین خود را بر اساس عبودیت خداوند سازماندهی کنند” (ص ۷۲-۷۳)	سازماندهی جامعه بر: E85 اساس عبودیت خدا			
عملی	“جامعه اسلامی باید بر شریعت و ارزش‌های الهی سازمان یابد” (ص ۱۱۳)	سازمان‌یابی جامعه بر: E86 شریعت و ارزش‌های الهی			

جدول ۸: بخش تم ۸: کتاب “معالم” به‌عنوان بیانیه

حوزه	گزیده‌های پشتیبان	کد باز / زیرتم	کد محوری	تم نهایی
عملی	“هدف از نوشتن معالم، آماده‌سازی رهبرانی است که بتوانند پیام اسلام و شریعت را در جامعه احیا کنند” (ص ۲۸)	E87: آماده‌سازی رهبران	راهنمایی برای گروه پیشاهنگ (H16)	کتاب “معالم” به‌عنوان بیانیه
عملی	“این کتاب، راهنمایی است برای کسانی که مأموریت اسلامی را بر عهده می‌گیرند و باید جامعه را به مسیر الهی بازگردانند” (ص ۲۸-۲۹)	E88: مأموریت اسلامی		
عملی	“معالم، دستورالعمل عملی و نظری برای پیشاهنگان تحقق اهداف شریعت ارائه می‌دهد” (ص ۲۹)	E89: دستورالعمل عملی و نظری		

		E90: درک کامل طبیعت اسلام	“درک کامل طبیعت اسلام، گروه پیشاهنگ را برای حرکت جهادی و تبلیغ آماده می‌سازد” (ص ۵۱)	عملی
		E91: الگویی از نخستین جماعت مسلمان	“پیدایش نخستین جماعت مسلمان و تشکیل جامعه اسلامی، الگویی برای راهنمایی گروه‌های پیشاهنگ در حرکت جهادی و تربیتی است” (ص ۷۳)	عملی
		E92: رجوع به منابع الهی	“تنها منابع الهی و مسلم پرهیزگار قابل رجوع هستند” (ص ۱۱۲)	عملی
	نقشه راه بازسازی تمدنی (H17)	E93: مسیر حرکت از جاهلیت به حیات الهی	“معالم، مسیر حرکت جامعه و انسان از وضعیت جاهلی به حیات الهی و پیروی از شریعت را نشان می‌دهد” (ص ۳۰)	عملی
		E94: مراحل اصلاح فرد و جامعه	“کتاب به بررسی مراحل اصلاح فرد و جامعه در راستای ارزش‌های الهی می‌پردازد” (ص ۳۰-۳۱)	عملی
		E95: گام‌های تحقق زندگی اسلامی	“هر فصل، گامی برای درک و تحقق زندگی اسلامی در برابر جاهلیت مدرن ارائه می‌کند” (ص ۳۱)	عملی
		E96: نقشه راه جهاد اسلامی	“جهاد اسلامی نقشه راه بازسازی تمدنی است که همه جوانب زندگی انسانی را دربر می‌گیرد” (ص ۵۱)	عملی
		E97: معیارهای عبودیت خالصانه	“برنامه اسلام برای مواجهه با واقع زندگی بشر مبتنی بر معیارهای عبودیت خالصانه خداوند، نقشه راه بازسازی تمدنی را مشخص می‌کند” (ص ۷۸-۸۱)	عملی
		E98: تحقق جامعه متمدن	“در نتیجه، تنها جامعه اسلامی با این توصیفات است که یک جامعه متمدن می‌باشد و جوامع جاهلی در اشکال متعدد خود همگی عقب‌افتاده‌اند” (ص ۸۹-۹۰)	عملی
		E99: پیروی از مسیر مستقیم الهی	“مسیر مستقیم الهی را دنبال کنید و از راه‌های غیر دوری کنید” (ص ۱۱۳)	عملی
		E100: انتقال از نظام جاهلی به اسلامی	“انتقال کامل از نظام جاهلی به نظام اسلامی ضروری و دامن‌دار است” (ص ۱۳۸)	عملی

طبق مدل تحلیل محتوای کیفی مایرینگ (Mayring, 2014)، جدول موضوعی ارائه‌شده نشان‌دهنده استخراج استقرایی ۱۰۰ کد باز و ۱۵ زیرتم اصلی مفهومی و عملی از طریق تحلیل متوالی متن است. فرایند کدگذاری به‌گونه‌ای طراحی شد که کتاب معالم فی الطريق به هشت تم اصلی و پانزده زیرتم ساختاریافته تقلیل یابد و گزیده‌های متنی به حوزه‌های نظری و عملی گسترده‌تر پیوند داده شوند. این تحلیل نشان می‌دهد که چشم‌انداز سیدقطب از وجود اسلامی به‌عنوان یک چارچوب یکپارچه و جامع عمل می‌کند؛ چارچوبی که هم از نظر معرفت‌شناختی و هم از نظر عملی همسو با توحید است، بر شریعت مبتنی است و در تقابل با جاهلیت قرار دارد. ساختار روش‌شناختی مورد استفاده، با تأکید بر شفافیت تفسیری، اعتبارسنجی دقیق دسته‌ها و حفظ انسجام مفهومی، تضمین می‌کند که تحلیل کیفی به‌صورت قابل اتکا و بازتولیدپذیر انجام شود.

تفسیر یکپارچه

از تلفیق یافته‌های نظری و عملی استخراج شده از کتاب معالم في الطريق، چشم‌انداز سیدقطب از وجود اسلامی به‌عنوان یک سیستم یکپارچه از ایمان، اخلاق و نظم اجتماعی ظهور می‌کند که بر توحید، شریعت و رد جاهلیت بنا شده است (E1-E100). طبق برداشت سیدقطب، تحقق وجود واقعی اسلامی تنها زمانی امکان‌پذیر است که افراد تمام هستی خود را به خدا اختصاص دهند، رفتار خود را با قانون الهی هماهنگ کنند و جامعه را به‌صورت جمعی بر اساس این اصول بسازند (E4, E75, E81).

داده‌ها نشان می‌دهند که کتاب معالم في الطريق هم به‌عنوان بیانیه نظری و هم به‌مثابه نقشه عملی عمل می‌کند. سیدقطب در این اثر، تشکیل جامعه پیشاهنگ (طلیعه/طلیعه‌داران) را برای هدایت تحول از جاهلیت به وجود اسلامی از طریق آموزش، پرورش اخلاقی و اصلاح نهادها ترسیم می‌کند (E87-E100). به‌ویژه، خانواده (E59-E65)، قانون و نهادهای اجتماعی (E66-E74) به‌عنوان واسطه‌های حیاتی عمل می‌کنند و استمرار اخلاق و ثبات نظم اسلامی را تضمین می‌نمایند.

مطابق چارچوب تحلیل محتوای کیفی، یافته‌ها نشان می‌دهند که مفهوم وجود اسلامی نزد سیدقطب:

- بر عبادت خالصانه خدا (توحید) استوار است (E75-E80)؛
 - جاهلیت را در تمامی نمودهای فرهنگی، اجتماعی و نهادی خود رد می‌کند (E3, E6, E45, E52)؛
 - تحقق آن وابسته به مشارکت فعال اجتماعی و اصلاح اخلاقی امت است (E7-E8, E75-E86)؛
 - پایداری آن منوط به ادغام هماهنگ ایمان فردی، اخلاق اجتماعی و عدالت نهادی است (E66-E74, E81-E86).
- در نتیجه، می‌توان گفت که سیدقطب وجود اسلامی را نه صرفاً به‌عنوان یک آموزه دینی، بلکه به‌عنوان پروژه‌ای تمدنی، پویا و مستمر می‌بیند؛ فرایندی که توسط وحی الهی، مسئولیت انسانی و عمل اجتماعی هدایت می‌شود و از طریق آموزش، اصلاح فردی و نهادسازی تحقق می‌یابد (E87-E100).

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

این پژوهش با تمرکز بر اثر محوری سیدقطب، معالم في الطريق، ابعاد نظری و عملی اندیشه او درباره ماهیت وجود اسلامی را تحلیل کرده و به پرسش محوری پژوهش پاسخ می‌دهد: «سیدقطب چه ایده‌های نظری و عملی درباره وجود اسلامی ارائه کرده است؟». وجود اسلامی به‌عنوان هویت و چارچوب معنوی، پایه و سرچشمه وجود اسلامی واقعی است و تجلی عملی آن در رفتار فردی، نهادها و ساختار اجتماعی جامعه نمایان می‌شود. برای تحلیل منسجم، یافته‌ها به دو حوزه اصلی تفکیک شدند: حوزه نظری و حوزه عملی، که هر یک به‌صورت سیستماتیک از طریق تحلیل محتوای کیفی استقرایی بر اساس مدل مایرینگ (Mayring, 2014) مورد بررسی قرار گرفت تا ساختار معرفت‌شناختی و کارکردی وجود اسلامی نزد سیدقطب روشن شود.

حوزه نظری

الف) بازسازی مفهومی وجود اسلامی: سیدقطب، وجود اسلامی را به‌عنوان یک پروژه تمدنی جامع و پویا ارائه می‌کند که در آن تحول معنوی فرد با بازسازی اجتماعی و نهادی جامعه همسو است. تحقق وجود واقعی اسلامی تنها زمانی ممکن است که افراد به‌صورت کامل در برابر خداوند تسلیم شوند و شریعت را به‌عنوان چارچوب جامع برای تمام ابعاد زندگی بپذیرند (معالم في الطريق، صص. ۴-۵، ۴۶-۷۲). او اسلام را فراتر از یک نظریه انتزاعی می‌بیند و آن را برنامه عملی زنده‌ای می‌داند که مستقیماً با واقعیت انسانی و نظم اجتماعی تعامل دارد. بر این اساس، جامعه اسلامی باید بر پایه توحید شکل گیرد و تمامی نظام‌های قانونی، سیاسی و اخلاقی آن با اصول الهی هماهنگ باشند (معالم في الطريق، صص. ۴۶-۵۰).

ب) تبیین مفاهیم بنیادین اسلامی: چارچوب نظری سیدقطب حول سه مفهوم اساسی شکل گرفته است که با یکدیگر تعامل دارند و فهم او از وجود اسلامی را سامان می‌دهند: ۱. توحید: عبادت مطلق خدا ستون اصلی وجود اسلامی است و هم منبع هدایت اخلاقی فرد و هم محور هماهنگی میان رفتار فردی و ساختار اجتماعی است (معالم في الطريق، صص. ۷۵-۸۰). ۲. جاهلیت: مفهوم جاهلیت نزد سیدقطب محدود به دوران پیش از اسلام نیست؛ هرگاه جوامع از قوانین الهی منحرف شوند، جاهلیت نوین ظهور می‌کند. جوامع سکولار و مدرن نمونه‌های آن هستند و او بر ضرورت مقاومت فکری و معنوی در برابر این وضعیت تأکید دارد (معالم في الطريق، صص. ۵-۳، ۳۶-۳۷، ۵۲). ۳. شریعت: شریعت چارچوب عملیاتی خداوند برای هدایت زندگی انسان است و باور، اخلاق و نظم نهادی جامعه را تنظیم می‌کند. تحقق وجود اسلامی مستلزم پیروی کامل از شریعت و هم‌سویی با اصول آن در تمام ابعاد فردی و جمعی است (معالم في الطريق، صص. ۷۲-۷۴، ۱۱۳).

ج) ادغام فرد و جامعه: سیدقطب رابطه بین فرد و جامعه را به‌صورت متقابل و پویا می‌بیند. ایمان فردی تنها زمانی کامل می‌شود که در قالب نظم اجتماعی اسلامی تجلی یابد (معالم في الطريق، صص. ۶۶-۷۴، ۸۱-۸۶). مؤمنان واقعی، عبادت و تعهد الهی را درونی می‌کنند و این ایمان با سازمان‌دهی جمعی تحت اصول اسلامی شکل می‌گیرد. نهادهایی مانند خانواده و نظام آموزشی نقش محوری در انتقال ارزش‌ها و انسجام میان ایمان فردی و نظم اجتماعی ایفا می‌کنند (معالم في الطريق، صص. ۵۹-۶۵، ۶۶-۷۴). بنابراین، وجود اسلامی نه تنها تجربه فردی، بلکه بازنمایی اجتماعی و نهادی هدایت الهی است.

حوزه عملی

الف) راهبردهای اجرایی وجود اسلامی: سیدقطب بر ضرورت شکل‌گیری گروه پیشاهنگ (طلیعه) تأکید دارد؛ گروهی که مأموریتش هدایت جامعه از جاهلیت به نظم کامل اسلامی است. این گروه وظیفه دارد آموزه‌های الهی را منتشر کند، رفتار فردی را اصلاح نماید و چارچوب اجتماعی مبتنی بر شریعت ایجاد کند. فرایند تحول با آموزش، بازسازی معنوی و سازمان‌دهی اجتماعی منضبط آغاز می‌شود (معالم في الطريق، صص. ۸۷-۱۰۰).

ب) نهادها، قانون و اخلاق: در مدل سیدقطب، خانواده و سایر نهادهای اجتماعی هسته اصلی تمدن اسلامی را تشکیل می‌دهند. شریعت علاوه بر تأمین پایه قانونی، الگوی اخلاقی و اجتماعی-سیاسی نیز فراهم می‌کند و ارزش‌هایی مانند عدالت، برابری و کرامت انسانی را ترویج می‌دهد. اصلاح اسلامی بر ایجاد محیط‌هایی استوار است که آزادی اخلاقی را پرورش داده و توسعه انسانی را تحت هدایت الهی تسهیل می‌کنند (معالم في الطريق، صص. ۴۶-۵۰، ۷۲-۷۴).

ج) نقش معالم في الطريق: کتاب معالم في الطريق به‌عنوان بیانیه اعتقادی و راهنمای عملی برای بازسازی جامعه عمل می‌کند. این اثر روش‌شناسی مشخصی برای گروه پیشاهنگ ارائه می‌دهد، منابع قرآنی و سنت نبوی را به‌عنوان چارچوب اصلی تفسیر مشخص می‌کند و ادغام باقی‌مانده‌های فلسفی غیر اسلامی را رد می‌کند. بنابراین، کتاب به‌عنوان نقشه عملیاتی برای پیاده‌سازی اصول اسلامی در وجود فردی و جامعه عمل می‌کند (معالم في الطريق، صص. ۲۸-۳۱، ۵۱، ۷۸-۸۱).

در مجموع، پژوهش نشان می‌دهد که سیدقطب وجود اسلامی را به‌عنوان چارچوب معرفت‌شناختی و اجتماعی-سیاسی یکپارچه ارائه می‌کند؛ چارچوبی که بر توحید مبتنی، توسط شریعت تنظیم و در برابر جاهلیت مقاوم است. ساختار مفهومی او ایمان و عمل، معنویت و حکومت، اصلاح فردی و تحول اجتماعی را به هم پیوند می‌دهد. تشکیل گروه پیشاهنگ، بازسازی نهادها و نقش آموزشی معالم، نمونه‌های عینی تلاش او برای عملی‌سازی حاکمیت الهی در جهان مدرن هستند. سیدقطب تنش میان اسلام و جاهلیت را نه صرفاً رقابت سیاسی یا اقتصادی، بلکه مبارزه ایدئولوژیک و اخلاقی مستمر بر سر تعریف وجود انسانی می‌بیند.

با بهره‌گیری از چارچوب تحلیل محتوای کیفی مایرینگ، معالم فی الطريق به کدهای باز، زیرتم‌ها و تم‌های منسجم تقلیل یافت و شواهد متنی به ابعاد نظری و عملی وجود اسلامی پیوند خورد. سنتز نهایی موضوعی شامل پاکسازی معنوی، اصلاح اجتماعی هدایت‌شده توسط گروه پیشاهنگ، هماهنگی نهادها و عملی‌سازی شریعت است که دامنه کامل چشم‌انداز سیدقطب را بازنمایی می‌کند. این روش‌شناسی دقت تفسیر، انسجام مفهومی و قابلیت تکرار را تضمین می‌کند و نشان می‌دهد که مفهوم وجود اسلامی نزد سیدقطب هم سیستماتیک و هم عملیاتی است و ایمان‌هنجاری را با راهبردهای اجتماعی، آموزشی و نهادی ملموس همسو می‌سازد.

بر اساس اندیشه‌های سیدقطب می‌توان پیشنهادهای علمی و کاربردی زیر را ارائه نمود:

- تدوین چارچوب مقایسه‌ای میان نظریه‌های تمدنی اسلامی و مدرن برای تحلیل تعامل میان باورهای دینی، نهادهای اجتماعی و ساختار سیاسی در جوامع اسلامی و مدرن.
- مطالعه نقش نهادهای اجتماعی در بازسازی فرهنگی و اخلاقی جوامع اسلامی، با تمرکز بر خانواده، مدارس و سایر نهادها در انتقال ارزش‌ها و انسجام میان ایمان فردی و نظم جمعی.
- بررسی عملی‌سازی آموزه‌های شریعت در وجود فردی و جمعی و شناسایی راهکارهای تحقق هم‌زمان اصول اخلاقی، قانونی و اجتماعی شریعت در محیط‌های مدرن.
- تحلیل نقش گروه‌های پیشاهنگ و رهبری اجتماعی در تغییرات فرهنگی و معنوی و ارزیابی اثرگذاری آن‌ها در هدایت جامعه به سمت ارزش‌ها و نظم‌های اسلامی.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

نویسنده به تنهایی مقاله را به نگارش درآورده است.

اخلاق پژوهش

نویسنده اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید اوست.

بیانیه دسترسی به داده‌ها

داده‌های پژوهش حاضر از طریق درخواست از نویسنده قابل دسترسی است.

حمایت مالی

در نگارش این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های دولتی، عمومی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نشده است.

تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌دارد که در این مطالعه هیچ گونه تعارض منافع وجود ندارد.

بیانیه استفاده از هوش مصنوعی مولد

در این پژوهش، از مدل زبانی ChatGPT (OpenAI) صرفاً به‌عنوان ابزاری کمکی در تسهیل مراحل فنی تحلیل، شامل پیشنهاد اولیه کدها بر مبنای الگوهای متنی، خوشه‌بندی مقدماتی و مرور نظام‌مند داده‌ها، استفاده شده و مسئولیت کامل پالایش نهایی، تحلیل مفهومی و تفسیر انتقادی بر عهده پژوهشگر بوده است.

سیاسگزاری

از داوران محترم به خاطر ارائه نظرهای ساختاری و علمی سپاسگزاری می‌شود.

منابع

- بخشی‌زاده، حسن، و علایی، رقیه. (۱۴۰۴). تحلیل جهان‌بیوپولیتیک سیدقطب: نشان راه اینجاست. سیاست زیستی و توسعه، ۸(۲)، ۱-۱۴.
- سیدقطب. (۱۳۹۷). نشانه‌های راه (ترجمه س. م. محمودی). نشر احسان.
- Agha Mohammadi, M. (2020). A study of Sayyid Qutb's influence on contemporary Islamic movements. *Journal of the Socio-Political Thought of Islam*, 2(2), 57-72. doi: 10.22034/jspt.2024.386492.1000
- Benjamin, D., & Simon, S. (2002). *The age of sacred terror*. Random House.
- Bozek, J. D. (2008). *Sayyid Qutb: An historical and contextual analysis of jihadist thought* [Master's thesis, Grand Valley State University].
- Calvert, J. (2004). Sayyid Qutb and the power of political myth. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 5(3), 1-17.
- Calvert, J. (2010). *Sayyid Qutb and the origins of radical Islamism*. Oxford University Press.
- Elfenbein, C. (2015). Re-reading Sayyid Qutb as a theorist of human welfare. *Journal of Islamic Studies*, 26(2), 174-197.
- Encyclopaedia Britannica. (2024). *Sayyid Qutb*.
- Ghyoot, M. (2025). Supporters and opponents. In *Brothers behind bars: A history of the Muslim Brotherhood from the Palestine War to Egypt's prisons* (pp. 202-226). Oxford University Press.
- Harvard Divinity School – Religious Literacy Project. (2023). *Sayyid Qutb*.
- Internet Encyclopedia of Philosophy. (2022). *Sayyid Qutb (1906-1966)*.
- Kabir, M., Kabir, M. R., & Islam, R. (2025). Islamic lifestyle applications: Meeting the spiritual needs of modern Muslims. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 1-29.
- Mapping Sharia. (2025). *Sayyid Qutb and Milestones*.
- March, A. F. (2010). Taking people as they are: Islam as a “realistic utopia” in the political theory of Sayyid Qutb. *American Political Science Review*, 104(3), 532-548.
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagensfurt.
- Menaldo, M. A. (2014). Sayyid Qutb's political and religious thought. *Law and Theology*, 2(1), 1-22.
- Mirahmadi, M. (2021). Sayyid Qutb, Islamic Jihad, and extremism. *Islamic Political Studies*, 1(1), 22-35.
- Moussalli, A. S. (1992). *Radical Islamic fundamentalism: The ideological and political discourse of Sayyid Qutb*. University Press of Florida.
- Mura, A. (2014). From the vantage point of Sayyid Qutb's “Milestones”. *Comparative Philosophy*, 5(1), 1-15.
- Schreier, M. (2021). *Qualitative content analysis in practice* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Sivan, E. (1985). *Radical Islam: Medieval theology and modern politics*. Yale University Press.
- Soage, A. B. (2009). Islamism and modernity: The political thought of Sayyid Qutb. *Journal of Political Ideologies*, 14(3), 249-268.
- Stoica, D. (2024). Sayyid Qutb's radical Islamism and the comparative political theology. Lexington Books.
- Toth, J. (2015). *Sayyid Qutb: The life and legacy of a radical Islamic intellectual*. Oxford University Press.
- Zhang, Y., & Wildemuth, B. M. (2023). Qualitative analysis of content. In B. M. Wildemuth (Ed.), *Applications of social research methods to questions in information and library science* (4th ed., pp. 318-329). Libraries Unlimited.

References

- Agha Mohammadi, M. (2020). A study of Sayyid Qutb's influence on contemporary Islamic movements. *Journal of the Socio-Political Thought of Islam*, 2(2), 57-72. doi: 10.22034/jspt.2024.386492.1000
- Bakhshizadeh, H., & Alaei, R. (2025). Analysis of Sayyid Qutb's biopolitical world: The sign of the path is here. *Biopolitics and Development*, 1(2), 1-14.
- Benjamin, D., & Simon, S. (2002). *The age of sacred terror*. Random House.
- Bozek, J. D. (2008). *Sayyid Qutb: An historical and contextual analysis of jihadist thought* [Master's thesis, Grand Valley State University].
- Calvert, J. (2004). Sayyid Qutb and the power of political myth. *Totalitarian Movements and Political Religions*, 5(3), 1-17.
- Calvert, J. (2010). *Sayyid Qutb and the origins of radical Islamism*. Oxford University Press.
- Elfenbein, C. (2015). Re-reading Sayyid Qutb as a theorist of human welfare. *Journal of Islamic Studies*, 26(2), 174-197.
- Encyclopaedia Britannica. (2024). *Sayyid Qutb*.
- Ghyoot, M. (2025). Supporters and opponents. In *Brothers behind bars: A history of the Muslim Brotherhood from the Palestine War to Egypt's prisons* (pp. 202-226). Oxford University Press.
- Harvard Divinity School – Religious Literacy Project. (2023). *Sayyid Qutb*.
- Internet Encyclopedia of Philosophy. (2022). *Sayyid Qutb (1906-1966)*.
- Kabir, M., Kabir, M. R., & Islam, R. (2025). Islamic lifestyle applications: Meeting the spiritual needs of modern Muslims. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 1-29.
- Mapping Sharia. (2025). *Sayyid Qutb and Milestones*.
- March, A. F. (2010). Taking people as they are: Islam as a “realistic utopia” in the political theory of Sayyid Qutb. *American Political Science Review*, 104(3), 532-548.
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution*. Klagenfurt.
- Menaldo, M. A. (2014). Sayyid Qutb's political and religious thought. *Law and Theology*, 2(1), 1-22.
- Mirahmadi, M. (2021). Sayyid Qutb, Islamic Jihad, and extremism. *Islamic Political Studies*, 1(1), 22-35.
- Moussalli, A. S. (1992). *Radical Islamic fundamentalism: The ideological and political discourse of Sayyid Qutb*. University Press of Florida.
- Mura, A. (2014). From the vantage point of Sayyid Qutb's “Milestones”. *Comparative Philosophy*, 5(1), 1-15.
- Qutb, S. (2018). *Milestones* (S. M. Mahmoudi, Trans.). Ehsan Publications.
- Schreier, M. (2021). *Qualitative content analysis in practice* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Sivan, E. (1985). *Radical Islam: Medieval theology and modern politics*. Yale University Press.
- Soage, A. B. (2009). Islamism and modernity: The political thought of Sayyid Qutb. *Journal of Political Ideologies*, 14(3), 249-268.
- Stoica, D. (2024). *Sayyid Qutb's radical Islamism and the comparative political theology*. Lexington Books.
- Toth, J. (2015). *Sayyid Qutb: The life and legacy of a radical Islamic intellectual*. Oxford University Press.
- Zhang, Y., & Wildemuth, B. M. (2023). Qualitative analysis of content. In B. M. Wildemuth (Ed.), *Applications of social research methods to questions in information and library science* (4th ed., pp. 318-329). Libraries Unlimited.